

3. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>.

Олена Сергієні

доктор медичних наук, професор
професор кафедри психології та педагогіки

Вікторія Полюх

здобувач вищої освіти
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

В останні чотири роки держава була змушена внести зміни в організацію освітнього процесу: спочатку внаслідок розповсюдження епідемії Covid-19 та пов'язаного з цим карантину, а потім у зв'язку з воєнними подіями в Україні. Ці події вплинули не тільки на перебіг навчання, а й на світосприйняття, психологічну та емоційну стійкість дорослих та дітей. Звичайно, індивідуальна психологічна реакція на події, такі як пандемія чи війна, може значно відрізнятись: деякі люди можуть виявити значну стійкість та адаптивність, тоді як інші є більш вразливими до впливу надзвичайних ситуацій.

Ці події внесли значні зміни у життя країни та викликали трансформацію світогляду її населення. Частина людей, які мали достатню стресостійкість, стійкість до дії стресорів, які змогли досягнути адекватної адаптації та продовжувати виконувати свої обов'язки, спрямувати зусилля на боротьбу з ворогом та згуртуватися навколо патріотичної ідеї; інші, які мали низький рівень стресостійкості, нервово-психічної стійкості, не змогли адаптуватися до змін та потерпали від дії стресорів та відповідали формуванням невротичних розладів, посттравматичного стресового синдрому (ПТСР) та психосоматичних проявів.

Соціальна адаптація до навчально-виховного процесу, який охоплює різні аспекти життя школярів, включаючи взаємодію з однолітками, вчителями, адміністрацією та іншими учасниками освітнього середовища, має три рівня, серед яких виділяється високий, помірний та низький. У навчально-виховному процесі з'явилися нові завдання щодо забезпечення високих та помірної адаптації школярів до існування в умовах дії хронічного стресу та виховання патріотизму та стресостійкості для збереження України, як держави та українців – як представників українського народу. Школяри повинні навчатися адаптуватися до нового соціального середовища, розвивати процес соціалізації, навички спілкування, встановлювати взаємодію в групі, розуміти

її норми та правила взаємодії та очікування суспільства [7, 250 с].

Людина є соціально-біологічною істотою, оскільки на її життя чинять вплив як індивідуально-біологічні особливості, так і соціально-психологічні чинники формування відповідної реакції на надзвичайні ситуації воєнного часу. До них належать: виховання, сімейні відношення, спілкування, гендерні особливості людини, зв'язки з референтною групою, самооцінка, сприйняття свого «Я», належність до певної соціальної спільноти і сформованість та стан суспільства,

Соціальна адаптація в умовах шкільного закладу є вкрай актуальною, оскільки вона впливає на загальний розвиток та благополуччя учнів. Молодші підлітки, які зазвичай входять у віковий період від 11 до 14 років (це учні від 5 до 8 класу), переживають інтенсивний розвиток та зміни, які впливають на різні сфери їхнього життя. Адаптація молодших підлітків до соціального середовища освітньої установи має значний вплив на їхнє навчання, емоційний стан, самооцінку та майбутні соціальні відносини. Саме ці соціальні процеси і є притаманними для молодших підлітків та супроводжуються зростанням та розвитком організму, що супроводжується частими змінами емоційного стану, початком пубертатного періоду, когнітивним розвитком та встановленням нових соціальних контактів, формуванням «Я-Концепції», самооцінки та соціального становлення та супроводжуються кризовими явищами. Вікова криза поглиблюється стресом внаслідок воєнних дій в Україні та проявами тривожності, страхів, невротичними розладами із загрозою у майбутньому формуванням ПТСР.

Характерна для молодшого підліткового віку зовнішня ситуація – це зміна соціального статусу, нові соціальні умови й обставини, початок засвоєння нових видів діяльності, розширення соціальних контактів і новий зміст пред'явлених соціумом вимог. Саме ці обставини, а також необхідність визначити своє місце у житті, що постає перед особистістю, і становлять головний аспект соціальної ситуації розвитку, а також, на думку Л. Божович, виступають як причина формування нової «духовної потреби» – потреби у життєвому самовизначенні [6, с. 548]. У сучасній зарубіжній психології виокремлюються три основні підходи до тлумачення поняття «Я-концепції» та розуміння її феноменології: гуманістичний підхід (Р.Бернс, А.Маслоу, Р.Мей, К.Роджерс, В.Франкл); психодинамічний підхід (Е.Берн, Дж.Марсія, Г.Саллівен, А.Фрейд, Е.Фром, К.Хорні); інтеракціоністський підхід (В.Вундт, Н.Грот, П.Жане, Ч.Кулі, Т.Ліппс, Дж.Мід) [7, с. 250].

У процесі пізнання навколишнього світу людина користується визначеною системою внутрішніх засобів, серед яких виділяється: уявлення, образи, оцінка самого себе, своїх дій, вчинків, мотивів. Зосередження на власних переживаннях, здатність до рефлексії і є ознакою самосвідомості. Під час взаємодії з навколишнім середовищем, іншими людьми та власного розвитку, проходження кризової ситуації людина розвивається, змінюється, тому у психології виділяють такі поняття як: «індивід», «особистість»,

«індивідуальність». Часто самосвідомість особистості прирівнюють до «Я-концепції», своєю чергою Я-концепція складається з трьох компонентів: когнітивного, емоційно-оцінкового та афективного. При узгодженні формування цих компонентів особистість здатна активно розвиватися, взаємодіяти з соціальним середовищем та самореалізуватися. В підлітковому віці педагоги та психологи приділяють особливу увагу до питання визначення найближчої зони розвитку, як складової самовдосконалення особистості [1, 592 с. 7, 250].

Вчені вважають, що структура самосвідомості складається з двох рівнів: самопізнання та самоствавлення. Перший рівень можна спостерігати навіть у дитини раннього віку: вона вивчає межі свого тіла, грається, спілкується з іншими, в першу чергу з батьками, які відіграють важливу роль у становленні «Я-концепції», саме на цьому етапі дитина проявляє своє бажання робити все самостійно, формується незалежність «Я». У дошкільному віці самосвідомість формується завдяки самооцінці, на яку з раннього дитинства впливають батьки завдяки похвалам, гордості, любові до своєї дитини. Але близько 7 років самооцінка починає бути незалежною від зовнішнього відношення, вона змінюється та набуває залежності від впливів індивідуальних та соціальних чинників. Процес навчання дитини у школі сприяє розвитку когнітивної сфери та самоусвідомлення своєї особистості та її ідентичності.

Другому рівню самосвідомості характерне формування «Я-образу», яке може містити «Я-теперішнє», «Я-минуле», «Я-реальне», «Я-ідеальне», «Я-майбутнє». Іноді самосвідомість перебільшує або недооцінює недоліки особистості або її досягнення, тому виникає неузгодженість «Я-реального» та «Я-ідеального», але людині важливо мати стійкі уявлення про себе; реалістичне стійке, без викривлень самобачення, є ознакою особистісної зрілості.

Самосвідомість – усвідомлення і оцінка людиною самого себе як суб'єкта практичної і пізнавальної діяльності, як особистості (тобто свого морального вигляду та інтересів, цінностей, ідеалів і мотивів поведінки).

Самосвідомість властива не тільки індивіду, а й суспільству, класу, соціальній групі, нації, коли вони піднімаються до розуміння свого становища в системі суспільних відносин, своїх спільних інтересів та ідеалів. У самосвідомості людина виділяє себе з усього навколишнього світу, визначає своє місце серед природних і суспільних подій. Самосвідомість тісно пов'язана з рефлексією, де вона виходить на рівень теоретичного мислення.

Оскільки мірою і вихідним пунктом ставлення людини до себе виступають перш за все інші люди, самосвідомість по самій суті носить суспільний характер. У соціальній психології виділяють три сфери, в яких здійснюється становлення, формування особистості: діяльність, спілкування, самосвідомість.

У ході соціалізації розширюються і поглиблюються зв'язки спілкування людини з іншими групами, суспільством в цілому, відбувається становлення в

людині образу його «Я». Образ «Я», або самосвідомість (уявлення про себе), не виникає у людини відразу, а складається поступово протягом її життя під впливом численних соціальних чинників і включає 4 компоненти: свідомість відмінності себе від решти світу; свідомість «Я» як активного початку суб'єкта діяльності; свідомість своїх психічних властивостей, емоційної самооцінки; соціально-моральна самооцінка, самоповага, які формуються на основі накопиченого досвіду спілкування і діяльності. Самосвідомість часто прирівнюється з «Я-концепцією», оскільки головна особливість її – це сукупність установок, спрямованих на самого себе, уявлень індивіда про себе та їх оцінка.

Самооцінка – це уявлення людини про наявність в неї тієї чи іншої якості, яка співвідноситься та порівнюється з певним еталоном. Самооцінка формується на основі самопізнання за допомогою: аналізу діяльності людини, власної поведінки, порівнювання своєї поведінки з однолітками та загальноприйнятими нормами; інтроспекція власних станів, почуттів, думок; усвідомлення ставлення інших людей до себе, як вони оцінюють певні якості особистості, її поведінку та діяльність. Самооцінка молодших підлітків є складним та динамічним процесом, оскільки вони переживають значні фізіологічні, когнітивні, емоційні та соціальні зміни. Самооцінка може бути: заниженою, завищеною, адекватною. При відхиленні самооцінки від адекватної в людини може порушуватися душевна рівновага, з'являтися невротичні розлади, які оцінюються як психічні відхилення – психастенія, девіації поведінки; особистість не може адекватно оцінити себе, зіставляючи себе з іншими, що формує самооцінку як завищену, так і занижену.

Адекватна самооцінка відповідає сучасній ситуації особистості. Якщо людина береться за певну справу і вона вдається – самооцінка підвищується, якщо справа не вдається – понижується; така самооцінка виникає у тому випадку, коли «Я-реальне» та «Я-ідеальне» співпадають [2, с. 31-37].

Згідно з поглядами вчених у структурній побудові особистості самооцінка є складною системою, яка включає когнітивний та емоційний компоненти, що утворюють єдине та неподільне ціле. Вищезазначені структурні компоненти наявні також у сучасній «Я-концепції». Л.В. Бороздина, О.Н. Молчанова підкреслюють, що найважливішою складовою самооцінки є оцінковий компонент, який визначається великою кількістю різноманітних критеріїв. До когнітивного компоненту можна віднести раціональні аргументи, до емоційного – емоції, які людина відчуває при досягненні або недосягненні поставленої цілі [7, с. 250].

Таким чином, у ранньому підлітковому віці створюється реальний образ світу, пізнаються процеси соціального простору і першооснови світу. Потужний процес самоусвідомлення своєї особистості та свого місця в реальному соціальному середовищі функціонує як «глобальний процес самоусвідомлення».

1. Варій М.Й. Психологія особистості. Навчальний посібник. Київ, 2008. 592с.
2. Василенко Я.О. Я-тілесне у структурі Я-концепції. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2013. Вип. 46(1). С. 31-37.
3. Волянчук Н.Ю. Соціальна психологія, Навч. посіб. . Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.
4. Мельничук О.Б. Психологія особистості. Хрестоматія: Навч. посіб. О.Б.Мельничук, Р.Ф.Пасічник, Л.М.Вольнова та ін. – КИЇВ: НПУ імені М.П.Драгоманова. 2009. 532 с.
5. Столяренко О.Б. Психологія особистості. Київ: Центр учбової літератури. 2012. 280 с.
6. Токарева Н.М. Вікова та педагогічна психологія. Київ, 2017. 548 с.
7. Трансформації особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін : колект. монограф. за ред. Л. М. Пріснякової. Дніпро : ЛІРА, 2023. 250 с.

Елеонора Скиба

професор, доктор філософських наук,
професор кафедри гуманітарних
дисциплін та психології поліцейської
діяльності Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ГЕНДЕРНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Актуальність дослідження впливу соціального прогнозування на процес формування національної ідентичності полягає у необхідності соціального прогнозування для побудови моделі подальшого розвитку українського суспільства з метою подолання різного роду криз, що мають у підґрунті аспекти національної системи світосприйняття. Для розбудови пріоритетних напрямів соціально-політичної та економічної стабільності усієї української спільноти є необхідність дослідити можливості прогнозування майбутнього української національної ідентичності та її вплив на формування сучасної загальної картини нашого суспільства.

З точки зору загальнонаукових методів проблема соціального прогнозування національної ідентичності має розглядатися у контексті специфіки та особливостей українського національного світогляду з урахуванням взаємозв'язку та взаємовпливу усіх соціальних інститутів суспільства на формування правової та інших видів національної свідомості. Ми вважаємо за необхідне розглядати майбутні перспективи українського суспільства з точки зору зберігання та відтворення національної ідентичності як української національної загальноприйнятої цінності, що сформована на визнанні гуманістичних принципів поваги до прав людини та піддавати цей